

УДК 331.2.(477)

Гришкін В.О.
доктор економічних наук, доцент,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

СОЦІАЛЬНА АРХІТЕКТОНІКА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЇЇ ЗМІНИ ВПРОДОВЖ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

SOCIAL ARCHITECTONICS OF THE UKRAINIAN SOCIETY AND ITS MODIFICATION IN THE COURSE OF TRANSFORMATIONAL CHANGES

АНОТАЦІЯ

Визначено сутність категорії «соціальна архітектоніка» суспільства за доходами. Надано оцінку стратифікації населення за доходами у вихідному для незалежної України стані. Проведено розрахунки щодо встановлення прошарку бідного населення за станом на початок 2015 р. Оконтурено деструктиви управлінського характеру, які утримують суспільство в площині перманентної бідності. Окреслено першочергові заходи щодо зміни соціальної архітектоніки українського суспільства за цивілізаційними вимогами.

Ключові слова: соціальна архітектоніка, дохід, зміни, оцінка, деструктиви, перспективи.

АННОТАЦИЯ

Определена сущность категории «социальная архитектоника» общества по доходам. Дана оценка стратификации населения по доходам в исходном для независимой Украины состоянии. Проведены расчеты по установлению прослойки бедного населения по состоянию на начало 2015 г. Оконтуры деструктивы управленческого характера, которые удерживают общество в плоскости перманентной бедности. Определены первоочередные меры по изменению социальной архитектоники украинского общества за цивилизационными требованиями.

Ключевые слова: социальная архитектоника, доход, изменения, оценка, деструктивы, перспективы.

ANNOTATION

We defined the essence of the category of «social architectonics» of society by income. We made an assessment of the stratification of population by income in the initial state for the independent Ukraine. Calculations were made to establish the interlayer of the poor as of the beginning of 2015. We outlined the destructive features of the managerial nature that keep the society in the plane of permanent poverty. We identified the priority measures to change the social architectonics of the Ukrainian society according to the civilization requirements.

Keywords: social architectonics, income, changes, evaluation, destructive aspects, prospects.

Постановка проблеми. Вже двадцять п'ять років в Україні відбуваються масштабні соціально-економічні зміни, обумовлені нагальною необхідністю посилення соціальної орієнтації в розвитку. Безумовно, цей імператив не є чимось новим в історії людства. Певна частка країн світової спільноти сформувала базові підвалини добробуту для більшості своїх громадян на ринкових засадах господарювання, які імунізуються на прийнятному рівні соціальними аспектами розвитку. Звісно, що процеси зміни співвідношення чинників виробництва на користь блоку соціальних з них не мають стандартного алгоритму. В кожній країні в силу відмінності у рівнях соціально-економічного

розвитку та наявного економічного потенціалу формуються свої специфічні проблеми, вирішення саме яких і має сприяти наданню соціальності якостей домінанти. Якщо послатися у цьому контексті на реалії України у вихідному стані, то вони були настільки специфічними, що не мали аналогів у світі. Справа у тому, що надання соціальності ринковим перетворенням на національних теренах здійснювалося і здійснюється не прямим, а інверсійним, тобто зворотнім шляхом. Цей аспект має принципову методологічну значимість. Зафіксовані статистикою здобутки розвинених країн в розбудові інституту соціальної держави відтворюють їх рух з нарощування соціалізації економіки, тоді як в українському просторі все проходить навпаки. Проте, незалежно від того, в якому напрямку проходять соціалізаційні процеси, індикатором їх доцільності виступають зміни добробуту населення. Природно, що саме на цих аспектах проблеми посилення соціальної функції зосереджена до останнього часу увага наукової і практичної думки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить широкий спектр питань щодо оцінки стану та перспектив зміни на краще добробутного стану громадян безпосередньо та опосередковано через інші характеристики висвітлений у наукових працях О. Амоші, В. Беседіна, Д. Богині, З. Варналія, З. Галушки, В. Гейця, М. Герасимчука, О. Грішнєвої, А. Гриценко, М. Долішнього, Н. Дєєвої, Т. Заяць, Ю. Зайцева, О. Каховської, Б. Кваснюка, В. Мікловди, Е. Лібанової, Л. Лісогор, О. Новікової, В. Новікова, В. Онікієнко, М. Соколика, Л. Тимошенко, Л. Червової та багатьох інших.

В останні роки наукові зусилля спрямовувалися на встановлення суті та складових добробуту [1], обґрунтування та аналіз рівня життя населення в Україні [2], дослідження сучасного стану системи соціального захисту [3], виявленні актуальних проблем у сфері доходів населення [4], дослідженні Індексу розвитку людського потенціалу [5]. Щодо соціальної структури суспільства за рівнем доходів, то за наслідками трансформаційних перетворень таких досліджень проводилося досить обмаль. Є сенс виділити у цьому контексті розробки Л. Проданової [6] і О. Каховської [7, с. 227–239].

Проте, питання соціальної стратифікації суспільства розглядалося ними в площині діючих соціальних стандартів і гарантій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість, при нібито постійному декларуванні в програмних документах домінантності соціального в системі соціальних та економічних перетворень, в індустріалізованій країні постала проблема бідності не тільки осіб, неспроможних до самозабезпечення, а й працюючих. В особливій мірі прояв цього деструктивного аспекту постав у зв'язку з введенням нових тарифів на житлово-комунальні послуги, прогноз наслідків яких охоплює до кінця 2016 р. до 6,5 млн. сімей-отримувачів субсидій з фінансуванням з бюджету не менше 40 млрд. грн. [8]. Ці реалії свідчать на користь того, що питання реалізації державою свого соціального призначення є не тільки багатогранними і структурно складними, але й науково необґрунтованими на етапі їх прийняття в силу відсутності інформації щодо добробутної піраміди суспільства.

Мета статті пролягає у встановленні змін структури українського суспільства за рівнем доходів в процесі ринкових перетворень і їх відповідності цивілізаційним стандартам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під соціальною структурою за загальноновизначеними підходами розуміють сукупність соціальних груп, що різняться за статусом чи то станом у суспільстві. Як правило, вона є багатовимірним зрізом суспільства. Відомий американський соціолог Б. Барбер з цього приводу підкреслював, що «... хороший спосіб скласти уявлення про структуру... суспільства – це розглянути... престиж професій... міру влади і могутності... дохід або багатство, освіту або знання...» [9].

Не ставлячи собі за мету оцінку сучасного стану наукової думки щодо сутності категорії «соціальна структура», спробуємо з принципових, загальноновизначених позицій конкретизувати концепцію її змісту соціальної структури, пов'язавши теоретизування з наданням життєвості економічній стороні її моделювання.

У словосполученні «соціальна структура» термін «структура» не викликає будь-якого дискусійного сприйняття і пов'язується за своїм етимологічним значенням з багатьма поняттями, одним з яких є «будова» [10, с. 1405]. На наш погляд, для однозначного закріплення в науковій термінології побудовочого аспекту при розгляді стану диференціації суспільства за доходами слід використовувати поняття «архітектоніка» (від гр. *architektonike* – «будівельне мистецтво») замість «структура».

Щодо іншого складника, а саме соціального, то до останнього часу має місце його неоднозначне сприйняття. В літературі панує думка про тотожність понять «соціальний» і «суспільний». Відомо, що поняття «соціальне» було введено К. Марксом і не тільки для позначення

суспільного. У разі аналізу суспільства та суспільних процесів К. Маркс орієнтувався на два поняття, а саме: «суспільний» (*gesellschaftlich*) та «соціальний» (*sociale*) [11, с. 489]. При цьому категорія «суспільний» використовувалася тоді, коли мова йшла про суспільство загалом, а коли йшлося про природу відносин між людьми, про їх ставлення до чинників і умов життєдіяльності, до їх власного стану і ролі в суспільстві та до суспільства загалом, то використовувався термін «соціальний».

Специфікою соціального через це є та загальна регулююча властивість інтеграції суспільних відносин між індивідами і групами індивідів, яка визначається їх суспільним місцем. Соціальне явище або процес виникає тоді, коли поведінка одного індивіда опиняється під впливом іншої особи. І воно детермінується відмінностями щодо їх місця і ролі в конкретних суспільних структурах.

Оскільки в національному просторі функціонує капіталістична економіка, імунізована певною дозою соціальності, ми вважали за необхідне залучити думку західних фахівців щодо сутності соціального. Досить специфічною є позиція швейцарського вченого Г. Бортіса, за якою «соціальне» означає «...взаємозв'язок між нерівними, недосконалими і тому взаємозалежними індивідуумами, які потрібні один одному для того, щоб бути в змозі досягти спільних цілей, включаючи суспільство загалом» [12, с. 59].

Керуючись вищевикладеним, ми вважаємо за доцільне тлумачити соціальну архітектоніку суспільства як поєднання різних соціальних груп, що мають різні доходи, як наслідок і потреби, інтереси, соціальні настанови, ціннісні орієнтації. Саме на основі задоволення чи незадоволення потреб і інтересів людей формується їх соціальне становище, яке набуває закріплення у вигляді реального соціального статусу.

Соціальна архітектоніка через це не може бути застиглою і не може набувати статичного, однорідного стану. Вона, скоріше, являє собою, так би мовити, межі, у яких відбувається постійне переміщення соціальних потоків. Тому на різних етапах розвитку суспільства соціальна архітектоніка мала і має відповідне відтворення.

В офіційній статистиці радянських часів не було не те що повної, але й скільки-небудь задовільної інформації щодо соціальної архітектоніки суспільства, хоча б у деяких із безлічі її сфер, секторів тощо. Проте наприкінці 80-х рр. XX ст. з активізацією суспільних процесів щодо зміни добробутної політики поступово почали розкриватися деталі піраміди доходів радянських часів.

Якщо прийняти до уваги наповнення споживчого кошика, то у майновій піраміді українського суспільства налічувалося 86,5% бідних, 11,2% осіб середнього достатку і 2,3% заможних [13, с. 4]. Як правило, графічна інтерпре-

тація соціальної архітектури подається у вигляді трикутника. При цьому він може бути витягнутим і пліскуватим, що залежить від такого соціального стандарту, як розбіжність між доходами 10% найбільш багатих прошарків населення і 10% найбільш бідних. Його прийнятним рівнем вважається розбіжність у 8-10 разів [15, с. 413; 16 с. 241].

За розрахунками фахівців розрив у доходах з урахуванням приховування грошових надходжень від оподаткування в СРСР, як наслідок і в Україні, між найбільш багатим і бідним прошарком становив на початку 90-х рр. ХХ ст. не менше ніж 20-25 разів [17, с. 151]. Тим не менше, згідно цих даних трикутник поділу населення за доходами був пліскуватим.

Щодо структурованості населення за доходами на останній час, то прямої офіційної інформації з цього приводу не існує. Проте Державна служба статистики України [18] відтворює розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів, що дозволяє моделювати ситуацію з прошарками населення за добробутним статусом. Стан розподілу населення за середньодушовими загальними доходами на місяць у 2014 р. приведено в таблиці 1. Згідно з даними, приведеними в таблиці 1, середньомісячну заробітну плату у 3480,0 грн., яка склалася в країні на кінець 2014 р., і понад неї отримувало 6,5% [(2,5:2) + 5,2] населення. До того ж, загальний дохід прошарку населення, який отримував на особу понад 3720 грн. на місяць, охоплюючи тільки 5,2% мешканців, країні наблизився до 42,2% від сумарного доходу 94,8% громадян.

Постає питання щодо добробутного статусу тих, хто отримував середньомісячну заробітну плату. За міжнародними нормами, визначеними ООН, межею бідності для групи країн, в яку входить Україна, визнано заробіток у 5 дол. США за добу однією особою, тобто у 150 дол. США на місяць [19].

Якщо виходити з того курсу долара США, який склався наприкінці 2014 р., а саме 22,15-23,3, то межею бідності в Україні можна вважати середньомісячний дохід у 3322,5-3490,0 грн. І це тоді, коли прожитковий мінімум було встановлено на рівні 1176 грн. [18].

Йдеться далеко не про абстрактні визначення, а такі, що прямо і безпосередньо пов'язані із забезпеченням матеріальних основ життєдіяльності людини. Є сенс акцентувати увагу на тому, що межею бідності вважається дохід, нижче якого неможливе задоволення основних потреб. Звідси особливо значуща констатація з врахуванням рівня доходу, яким має опікуватися держава. Відомо, що таким рівнем є дохід, що до 10% перевищує межу бідності й обумовлює тим самим ймовірність скочування людини до категорії бідних. За проведеними нами розрахунками середньодушовий дохід на особу, який має стати предметом уваги держави в соціальній політиці – це 3654,0-3839,0 грн.

Якщо підвести ризику під проведеними розрахунками, то можна стверджувати, що наслідком трансформаційних перетворень впродовж 25 років стало переформатування соціальної архітектури суспільства, в якій бідні складають 94,8%, а інша частка презентує середньозаможних і багатих. При цьому розбіжність між доходами багатого прошарку населення і найбільш бідних зростає до 35 (16793,4:480), що свідчить про перехід пліскуватого трикутника до витягнутого.

Це означає, що держава при розробці стратегії соціально-економічного розвитку не приймала до уваги критичний баланс бідних і багатих й не реалізовувала її з упереджувальними заходами проти бідності. Ці загальнометодологічні визначення не є невідомими для інституцій, які опікуються реалізацією соціальної функції державою.

Висновки і пропозиції. Отже, нинішня соціальна реальність, відтворювана через соціальну архітектуру суспільства, потребує принци-

Таблиця 1
Розподіл населення за середньодушовими загальними доходами на місяць у 2014 р.

Розподіл населення за середньодушовими загальними доходами у місяць, грн.	Кількість населення		Середній дохід, грн.	Загальний дохід, тис. грн.
	%	Тис. осіб		
До 480,0	0,1	42,93	480,0	20606,4
480,1-840,0	1,4	601,01	660,0	396666,6
840,1-1200,0	7,9	3391,42	1020,0	3459248,4
1200,1-1560,0	19,2	8242,43	1380,0	11374553,4
1560,1-1920,0	23,1	9916,67	1740,0	17255005,8
1920,1-2280,0	16,5	7083,34	2100,0	14875014,0
2280,1-2640,0	11,7	5022,73	2460,0	12355915,8
2640,1-3000,0	7,8	3348,49	2820,0	9442741,8
3000,1-3360,0	4,6	1974,75	3180,0	6279705,0
3360,1-3720,0	2,5	1073,24	3540,0	13449414,4
Разом	94,8	40696,97	2184,7	88908872
Понад 3720,0	5,2	2232,33	16793,4	37488468
Всього	100,0	42929,3	2944,3	126397340

Сформовано автором на основі [18]

пово нових управлінських підходів для забезпечення соціального прогресування. Та модель соціально-економічного розвитку, яка сповідється в країні і базується на соціальних стандартах, в декілька разів менших від цивілізаційних вимог, не може забезпечити достатнє соціальне просування. Прийняття управлінських рішень без опори на достовірну інформацію щодо платоспроможності населення (на харчі й комунальні послуги витрачається понад 80% середньої заробітної плати) автоматично відносить їх до непрофесійних і приводить до появи таких проблем, які ще більше посилюють соціальні негаразди через доповнення об'єктивних труднощів суб'єктивними. Обґрунтованою відповіддю на потреби соціуму й відвернення загрози появи застійної бідності є необхідність переглянути політику регулювання системи оплати праці, встановити поріг неоподаткування на рівні реальної межі бідності. Перш за все, у цьому контексті було б більш доцільним провести індексацію заробітних плат і пенсій, що дозволило б практично ті ж самі бюджетні кошти, які передбачається спрямувати на субсидії та соціальну допомогу громадянам, реалізувати самостійно населенням для оплати спожитих комунальних послуг за зміненими тарифами.

Бібліографічний список:

1. Дращиця С.А. Добробут населення України: проблеми та шляхи вирішення / С.А. Дращиця // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2(46). – С. 303–309.
2. Чабан В.В. Рівень життя населення в Україні / В.В. Чабан // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки – 2015. – Випуск 10. – Частина 4. – С.156–160.
3. Попова Т.Л. Рівень та якість життя населення України як показник дієвості соціальної державної політики / Т.Л. Попова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Popova.pdf>.
4. Гаркавенко Н.О. Доходи та добробут населення напередодні асоціації з Євросоюзом / Н.О. Гаркавенко, Т.А. Новосільська // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 8. – С.23–31.
5. Харчук С.А. Сучасний стан та основні напрями підвищення рівня життя населення / С.А. Харчук // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – 2015. – № 7 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=Харчук+С.А.+Сучасний+стан+та+основні+напрями+підвищення+рівня+життя+населення+%2F+С.+А.+Харчук+%2F+Електронне+наукове+фахове+видання+»Ефективна+економіка»+–+2015.+–+>
6. Проданова Л.В. Соціальна стратифікація трансформаційного суспільства і її вплив на економічні процеси / Л.В. Проданова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3030/1/Prodanova.pdf>. – С. 90-94.
7. Каховська О.В. Соціальність і її забезпечення в транзитивній економіці: теорія, оцінка, механізм регулювання: [монографія] / О.В. Каховська. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2012. – 348 с.
8. Калачова Г.С. Дилемма на 80 млрд. Получат ли украинцы субсидии живыми деньгами / Г.С. Калачова, С.А. Аббасова // Українська правда – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/06/14/595896/>
9. Барбер Б. Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности / Б. Барбер; Сокр. пер. с англ. // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы: Общ. ред. Г.В. Осипова: – М.: Прогресс. – 1972. – С. 235–247.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1728 с.
11. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: в 3-х т. Т. 3. Ч. 1 и 2 Книга III: Процесс капиталистического производства, взятый в целом. / К. Маркс; пер. И. И. Степанова-Скворцова пров. и испр. – М.: Госполитиздат, 1951. – 932 с.
12. Бортис Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Г. Бортис; пер. з англ. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – 560 с.
13. Зайченко А.Д. Имущественное неравенство / А.Д. Зайченко // Аргументы и факты. – 1989. – № 27. – 28 с.
14. Межа бідності в Україні та Європі. – [Електронний ресурс]. – Z-Украина статистика, економіка, тенденції. – Режим доступу: <http://zet.in.ua/socium/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevgori>
15. Національна економіка: [підручник] / за ред. П.В. Круша. – К.: Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.
16. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности / Ю.В. Гусаров. – М.: ЗАО «Экономика», 2003. – 382 с.
17. Социальная политика: [ученик] / под общ. ред. Н.А. Волгина. – М.: Экзамен, 2003. – 736 с.
18. Державна служба статистики України: статистична інформація. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
19. Щобак О.К. Цьогоріч прожитковий мінімум українця утричі менший, ніж світова межа бідності / О.К. Щобак – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2015/02/15/tsogorich_prozhytkovyy_minimum.